

ZDZIEJÓW KARTOGRAFII

Tom XXIV – 2022 | INSTYTUT HISTORII NAUKI POLSKIEJ AKADEMII NAUK

MAPA A TEKST

Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk
Zespół Historii Kartografii

ZDZIEJÓW KARTOGRAFII

Tom XXIV – 2022

MAPA A TEKST

FROM THE HISTORY OF CARTOGRAPHY

Volume XXIV – 2022

MAP AND TEXT

Komitet redakcyjny

Beata Konopska (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)

Dorota Kozłowska (Instytut Historii Nauki PAN)

Radosław Skrycki (Uniwersytet Szczeciński)

Redaktor naukowy

Karol Łopatecki

Recenzenci

dr hab. Piotr Guzowski, prof. UwB; prof. dr hab. Jakub Niedźwiedz

Opracowanie redakcyjne i korekta

Jerzy Ostrowski, Bożena Ogorzelska

Indeks geograficzny i osobowy

Karol Łopatecki

Skład i łamanie

Janusz Świnarski

Wydawnictwa IHN PAN

Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa

e-mail: ihn@ihnpa.waw.pl

© by: IHN PAN & Authors

ISSN: 0138-0850

ISBN: 978-83-960759-9-4

Warszawa 2022

Dofinansowywano ze środków budżetu państwa w ramach programu

DOSKONAŁA NAUKA – Wsparcie monografii naukowych

Nazwa zadania: ZDZIEJÓW KARTOGRAFII

Dofinansowanie: 19 700 zł

Całkowita wartość 22 200 zł

SPIS TREŚCI

Karol Łopatecki	
Od redaktora naukowego	9
Michał Mauks	
Mapa Agryppy, <i>Res gestae Divi Augusti</i> i kontrola nad rzymskim <i>orbis terrarum</i>	13
Bogdan Burliga	
Google Maps na blisko 1500 lat przed Google Maps: zwięzła legenda do mozaikowej mapy z Madaby	25
Piotr Tafilowski	
Fabularyzacja przestrzeni: osmański podbój Egiptu (1517) w narracji Ludwika Tuberona de Crieva	47
Dariusz Chemperek	
Strumienie, drzewa, nimfy... – Jan Kochanowski w Zamchu. <i>Dryas zamechska</i> i <i>Pan Zamchanus</i> w świetle geografii historycznej i kartografii krytycznej	57
Lucyna Szaniawska	
Objaśnienia na mapach drukowanych w XVI i XVII wieku, uczelniające ich treść	81
Aliaksei Adamovich	
O doprecyzowaniu datowania „Radziwiłłowskiej” mapy Wielkiego Księstwa Litewskiego z roku 1613	149
Jerzy Czajewski	
Kartografia wojny smoleńskiej (1632–1634) w obrazach i słowach	175
Dorota Jutrzenka-Supryn, Jolanta Czuczko	
Szukając liter, szukając słów. Możliwości wykorzystania technik analitycznych i procesów konserwatorskich w uczelnianym tekście w zabytkach kartograficznych na przykładzie mapy Hindenberga IXNOOPΘGPAΘIA PLENIACA	231

Anna Pastorek	
Bitwa morska pod Downs w 1639 roku – mapa, tekst, ryciny	265
Karolina Kwaśna	
Opowieści z pogranicza. O ukrytej geografii <i>Mapy Nowej Anglii</i> Johna Fostera	281
Radosław Skrycki	
Mapa jako książka. O ramie wydawniczej, dedykacjach i nietypowym przypadku Eilharda Lubinusa	305
Robert Milewczyk	
Jana Andrzeja Morsztyna poetka mapa trunków europejskich	321
Rostysław Sossa	
Polityczne i administracyjne granice ziem ukraińskich w pracach Guillaume'a Beauplana	341
Karol Łopatecki, Wojciech Krawczuk	
Szwedzki plan oblężenia Krakowa z 1655 roku jako przykład wykorzystania prac kartograficznych w komunikacji epistolarnej	357
Tomasz Tarasiuk	
Z miarką przez Pomorze: kataster szwedzki, czyli najdawniejsze mapy katastralne Pomorza	383
Bogusław Dybaś	
Problematyka fortyfikacyjna w opisach do wojskowej mapy Galicji, tzw. Mapy Miega (1779–1783)	395
Katarzyna Lisiecka	
Romantyczna wizja granic Polski. Mapa Pomorza (i Nowej Marchii) Jędrzeja Słowaczynskiego	433
Dorota Siwicka	
Wierna mapa. Podróż Konstantego Tyszkiewicza po rzece Wilii	449
Tomasz Olenderek	
Mapy leśne z obszaru guberni lubelskiej	469
Bogdan Wołak	
Chorografia <i>Geografii polskiej Warmii</i> Walentego Barczewskiego w ujęciu jakościowym i ilościowym	489

<i>Lucyna Szaniawska</i>	
Objaśnienia na mapach tematycznych na przykładzie map wojennych, między innymi 12 Kompanii Geograficznej	509
<i>Kamił Nieścioruk</i>	
Na początku było słowo. A potem mapa. O stosunku historii kartografii do map tolkienowskiego Śródziemia	549
<i>Leszek Opyrchal</i>	
Mapa jako bohater filmu <i>Złoto MacKenny</i>	561
<i>Ewa Krzyżanowska-Walaszczyk</i>	
Mapa Isaaka Tiriona a <i>Księgi Jakubowe</i> Olgi Tokarczuk	575
<i>Beata Konopska</i>	
Teksty w pracy nad dawną mapą. Refleksje warsztatowe	595
Indeks geograficzny	611
Indeks osobowy	637

CONTENTS

<i>Karol Lopatecki</i>	
From the scientific editor	11
<i>Michał Mauks</i>	
Agrippa's map, <i>Res gestae Divi Augusti</i> and control of the Roman <i>orbis terrarum</i>	13
<i>Bogdan Burliga</i>	
Google Maps nearly 1,500 years before Google Maps: brief legenda to the Madaba Mosaic Map	25
<i>Piotr Tańfilowski</i>	
Fictionalization of Space: Ottoman Conquest of Egypt (1517) in the narrative by Louis Tuberon	47
<i>Dariusz Chemperek</i>	
Jan Kochanowski in Zamch (?). <i>Dryas zamechska</i> and <i>Pan Zamchanus</i> in the light of historical geography and critical cartography	57
<i>Lucyna Szaniawska</i>	
Explanations on maps printed in the 16th and 17th centuries, clarifying their content	81
<i>Aliaksei Adamovitch</i>	
On the clarification of the dating of the Radziwill map of the Grand Duchy of Lithuania from 1613	149
<i>Jerzy Czajewski</i>	
Cartography of the Smolensk War (1632–1634) in images and words	175
<i>Dorota Jutrzenka-Supryn, Jolanta Czuczko</i>	
In search of letters, in search of words. Possibilities for applying analytical techniques and conservation processes in improving the legibility of texts in cartographic objects on the example of an Hindenberg map IXNOOPÖGPAΘIA PLESNIACA	231

<i>Anna Pastorek</i>	
The naval Battle of the Downs in 1639 – map, text, engravings	265
<i>Karolina Kwaśna</i>	
Tales from the Borderland. Hidden Geographies in John Foster's <i>A Map of New England</i>	281
<i>Radosław Skrycki</i>	
The map as a book. On the publishing frame, dedications and the unusual case of Eilhard Lubinus	305
<i>Robert Mileńczyk</i>	
Jan Andrzej Morsztyn's poetic map of European alcoholic beverages	321
<i>Rostysław Sossa</i>	
Political borders and administrative boundaries of Ukrainian lands in the works of G. Beauplan	341
<i>Karol Lopatecki, Wojciech Krawczuk</i>	
The Swedish plan of the siege of Krakow from 1655 as an example of cartographic works used in epistolary communication	357
<i>Tomasz Tarasiuk</i>	
Measuring Pomerania: Swedish cadastre, the oldest cadastral maps of Pomerania	383
<i>Bogusław Dybaś</i>	
Fortification issues in descriptions to the military map of Galicia, known as the Mieć Map (1779–1783)	395
<i>Katarzyna Listiecka</i>	
A romantic vision of Poland's borders. Map of Pomerania (and New March) by Jędrzej Słowacyński	433
<i>Dorota Siwicka</i>	
Faithful map. Konstanty Tyszkiewicz's journey on the Neris River	449
<i>Tomasz Olenderek</i>	
Forest maps of the Lublin governorate area	469
<i>Bogdan Wolak</i>	
Chorography of Walenty Barczewski's "Geography of Polish Warmia" in qualitative and quantitative terms	489

<i>Lucyna Szaniawska</i>	
Explanations on thematic maps on an example war maps, including the 12th Geographical Company	509
<i>Kamił Nieścioruk</i>	
In the beginning was the word. Then came a map. On relations of history of cartography and Tolkien's Middle-earth	549
<i>Leszek Opyrchal</i>	
The map as a protagonist in the movie <i>Mackenna's Gold</i>	561
<i>Ewa Krzyżanowska-Walaszczyk</i>	
Isaak Tirion's map vs. <i>The Books of Jacob</i> by Olga Tokarczuk	575
<i>Beata Konopska</i>	
Text at work on the old map. The workshop reflections	595
Geographical index	611
Personal index	637

Mapa jako książka. O ramie wydawniczej, dedykacjach i nietypowym przypadku Eilharda Lubinusa

Radosław Skrycki

Uniwersytet Szczeciński

Instytut Historyczny

ORCID 0000-0002-6710-4774

E-mail: radoslaw.skrycki@usz.edu.pl

Zarys treści: W artykule podjęto problematykę przeniesienia właściwości budowy książki drukowanej na mapę nowożytną (XVI–XVIII w.). Określono kilka cech, takich jak dedykacja, spis treści i frontysepis, mających swój odpowiednik także na mapie. Kwestię dedykacji poszerzono, wyodrębniając zespół dedykacji różnych kartografów i wydawców dla Eilharda Lubinusa. Jest to nietypowa sytuacja, bowiem z reguły map nie dedykowano innym kartografom a mecenasom, od woli i szczodrości których zależało powodzenie kartograficznego przedsięwzięcia – teraz i w przyszłości.

Słowa kluczowe: historia książki, historia druku, mapa Pomorza Eilharda Lubinusa, dedykacje w książkach

1. Wprowadzenie

W początkowym okresie swojego istnienia książka drukowana, zarówno w treści jak i w formie, zależna była od jej rękopiśmiennej poprzedniczki. W XVI w. nastąpiły, zrazu powolne, a z czasem coraz szybsze zmiany formalne, wymuszane m.in. przez nowe techniki druku i ilustrowania oraz coraz większy krąg odbiorców. Gwałtowny rozwój sztuki typograficznej nastąpił wraz z reformacją i rozwojem humanizmu, które przyniosły nie tylko nowe spojrzenie na naukę i umacnianie wiary, dorobek Ojców Kościoła czy rolę papieża jako wyznacznika obowiązującego modelu religii, ale i wprowadziły do powszechnego obiegu nowe typy druków: pisma polemiczne (np. w formie listów), druki ulotne, dzieła świeckie starożytnych klasyków i współczesnych uczonych¹. Nowa

¹ Wiele miejsca temu zagadnieniu poświęcono w pracach: J. Burkhardt, *Stulecie reformacji. Między rewolucją medialną a przełomem instytucjonalnym*, Warszawa 2009; H. Szejnkińska, *Książka drukowana XV–XVIII wieku. Zarys historyczny*, Wrocław – Warszawa 1983, s. 69 n.

treść i przeznaczenie, a także stopniowe wprowadzanie języków narodowych w miejsce obowiązującej dotychczas łaciny przyniosły zmiany formalne, począwszy od zmiany kroju czcionki (także zależnego regionalnie), przez zestandaryzowanie formatu papieru, po ewolucję wcześniej występujących cech wewnętrznych (rejestr, kustosze, paginacja itd.).

Znaczne powodzenie książki drukowanej i stopniowe odejście od jej elitarności (a więc demokratyzacja) wpłynęły na rozwój oficyn drukarskich. Proces wydawniczy stał się skomplikowanym ciągiem zależności między autorem dzieła i wydawcą z jednej strony a rzemieślnikami (odlewnikiem czcionek, miedziorytnikiem) z drugiej. Stopniowo odchodzono od wędrownych warsztatów na rzecz stałych siedzib oficyn, lokowanych w miastach i „obudowanych” instytucjami wspierającymi (warsztaty miedziorytnicze, papiernie, gisernie).

Stopniowej ewolucji dawnych form towarzyszyło pojawienie się nowych. Dla dalszych rozważań kluczowym będzie pochylenie się nad zagadnieniem stworzenia ramy wydawniczej książki oraz jej recepcji w drukach kartograficznych, przy czym interesować nas będą pojedyncze mapy (tzw. luźne), a nie ich zorganizowane zbiory w postaci atlasów lub atlasów sztucznych (kompilowanych). Poza zasięgiem naszych rozważań będą także mapy załącznikowe w postaci alonżów, zawarte w publikacjach historycznych lub geograficznych. W obu tych przypadkach mamy wszak do czynienia z książką jako formą drukarską, natomiast mapy tam załączane w większości stanowiły redukcje map atlasowych znanych wydawców. Można postawić tezę, że pojedyncza mapa w swojej kompozycji, przede wszystkim mapa drukowana okresu nowożytnego, przejęła niemal wszystkie cechy książki, włącznie z jej konstrukcją wewnętrzną. Zostały one nie tylko zaadaptowane ale i przebudowane w sposób właściwy dla tak specyficznego obiektu, jakim była matematyczno-ikonograficzna deskrypcja przestrzeni geograficznej. Oczywiście, podobnie jak w przypadku książki, nie występowały one zawsze w pełnym wymiarze, nie wszystkie jednocześnie i nie były w ten sam sposób skomponowane. Echem tej zasady jest pojęcie „czytania mapy” dla procesu jej studiowania i analizy.

2. Rama wydawnicza książki

Definicję i charakterystykę ramy wydawniczej (literacko-wydawniczej) podała Renarda Ociecek². W ogólnym zarysie jest to wszystko to, co zawiera książka z wyłączeniem tekstu głównego, będącego jej zasadniczą treścią. W skład ramy wchodzi zatem te elementy książki, które ją delimitują (wewnętrznie i zewnętrznie) i w umowny sposób okalają tekst lub jego wyodrębnione

² R. Ociecek, *Rama utworu i rama literacko-wydawnicza książki*, w: *taż, Studia o dawnej książce*, Katowice 2002, s. 7. Zob. także inny esej w tej samej publikacji: *O różnych aspektach badań literackiej ramy wydawniczej w książkach dawnych*, s. 17–28.

fragmenty. Są to drobniejsze formy piśmiennicze, jak zwroty do czytelnika, dedykacje, panegiryki, motta oraz „standardowe” elementy książki, jak strony tytułowe i frontyspisy, indeksy, paginacja, żywa pagina, kustosze itp. Można stwierdzić, że za pomocą tych elementów autor i wydawca (a czasem nawet drukarz lub introligator) prowadzą z czytelnikiem dialog niezależny od głównego toku narracji³.

Wymienione wyżej cechy książki, składające się na jej ramę wydawniczą, nie zawsze występowały wszystkie jednocześnie i nie miały jednej, odgórnie ustalonej formy. Zależne były od wielu czynników: przede wszystkim od inwencji autora, w dalszej kolejności także od możliwości technicznych wydawcy, wielkości środków przeznaczonych na druk, liczebności grona osób zainteresowanych w propagowaniu dzieła lub wspierających autora, jego przeznaczenia oraz osoby rzeczywiście lub potencjalnie zainteresowanej sfinansowaniem publikacji.

Poniżej przedstawiono kilka elementów ramy wydawniczej, które mają swoje odniesienie w konstrukcji mapy. Jako przedmiot rozważań posłużyły luźne mapy drukowane z XVII–XVIII w., a więc z okresu najintensywniejszego rozwoju kartografii nowożytnej. Już samo kryterium to zbliża mapę do książki – książka bowiem, podobnie jak atlas, wydawana była w owym czasie na ogół jako zbiór luźnych, zadrukowanych kart, które dopiero przez właściciela / nabywcę były oddawane do oprawy. Jako ostatnie przeanalizowano dedykacje, którym poświęcono najwięcej miejsca, ze szczególnym uwzględnieniem nietypowego przypadku Eilharda Lubinusa, kartografa, który znany jest przede wszystkim jako autor mapy Rugii (1607) i mapy Księstwa Pomorskiego (1618), zaś przez współczesnych kojarzony był jako filolog klasyczny i komentator dzieł starożytnych klasyków (Horacego, Owidiusza, Juwenalisa i Persjusza) oraz twórca słowników do nauki języka greckiego.

3. Frontysepis, strona tytułowa

W początkach XVI w. wykształciła się w książce drukowanej ozdobna karta przedtytułowa, czyli frontysepis. Jego gwałtowny rozwój wiązał się z zastosowaniem miedziorytu jako techniki ilustracyjnej. Wcześniej powszechnie używany drzeworyt miał znaczne ograniczenia, wynikające ze stosowanego materiału, choć jego zaletą była możliwość wkomponowania w drukarski skład strony i odbijania włącznie z tekstem. Frontyspisy miedziorytnicze przybierały czasami formy rozbudowanych programów ikonograficznych, w alegoryczny (lub dosłowny) sposób komentujących treść książki. Wsparciem interpretacyjnym było umieszczanie w nich tytułu publikacji (lub jego skrótu), czasem także

³ Pojęcie zaczerpnięto z tytułu zbioru studiów *Autorów i wydawców dialog z czytelnikami*, red. R. Ociecek, Katowice 1992.

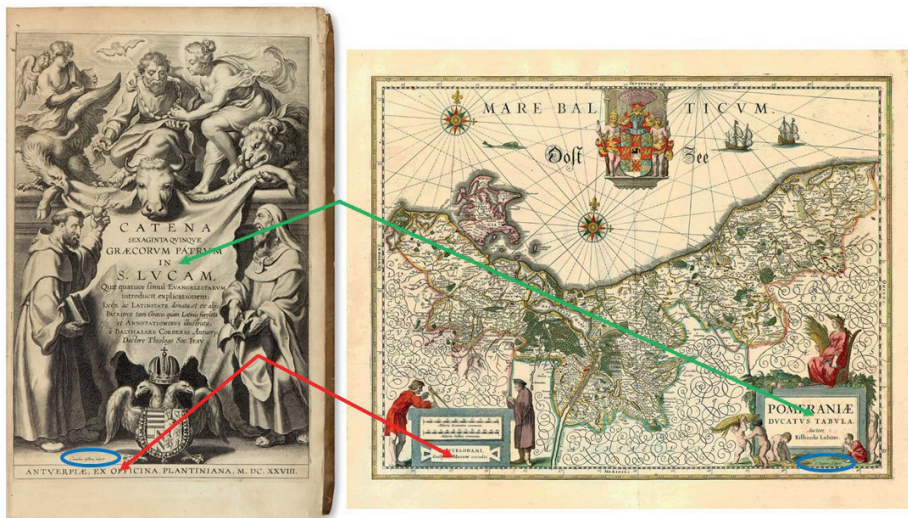
nazwiska autora dzieła. Pozwalało to czytelnikowi już na etapie oglądu zapoznać się z grubsza z tematyką książki.

Rolę frontyspisu w przypadku mapy pełnił kartusz tytułowy. Pojawił się na mapach samoistnych niemal dokładnie w tym samym czasie co frontyspis w książce, a więc w epoce „przedatlasowej”. Wyewoluował z ramki, w której początkowo umieszczano nazwę prezentowanego regionu i rozmaite komentarze jego dotyczące. Z czasem zaczął przybierać coraz bardziej ozdobne formy kartusza okuciowego, by następnie w XVII i XVIII w. stać się żyjącym własnym życiem, przemyślanym komentarzem obrazowym do treści geograficznej. O ile w formie prostej ozdobiony był elementami florystycznymi, postaciami ludzi (w charakterystycznych dla regionu strojach lub z własnymi atrybutami) i zwierząt, o tyle bardziej rozbudowane kompozycje operowały uniwersalnym językiem ikonografii antycznej. Zwraca na tym polu uwagę produkcja kartograficzna osiemnastowiecznego rytownika i wydawcy z Norymbergi – Johanna Baptisty Homanna, a potem jego naśladowców (np. Matthaeusa Seuttera w Augsburgu). Opierając się na casusie Homanna można sformułować tezę o niemieckiej szkole zdobienia map w XVIII stuleciu. Jej przepych i bogactwo formy (a co za tym idzie również treści) jest radykalnie różne od stonowanego, skromniejszego sposobu zdobienia map przez zdobywających rynek wydawniczy w tym czasie Francuzów, opartego przede wszystkim o elementy roślinne. Wobec przeminięcia złotej epoki kartografii niderlandzkiej, dominującej w poprzednim wieku, to właśnie „niemiecki” i „francuski” sposób zdobienia map były wyznacznikami trendów w kartografii późnonowożytnej. Ostatecznie jako obowiązujący już od drugiej połowy tego stulecia, stał się model francuski.

Kartusz tytułowy, oprócz ozdobnego frontyspisu, przejął także funkcje książkowej karty tytułowej (analogicznie zresztą jak sam frontyspis). Umieszczano w nim bowiem nie tylko sam tytuł mapy, ale często także nazwisko autora mapy i / lub wydawcy wraz z adresem wydawniczym oraz datą wydania. Było to także miejsce, gdzie można było pochwalić się przywilejem na druk map, swego rodzaju nowożytnym „copyrightem”, który w teorii miał zapewniać ochronę przed kopiowaniem mapy i dawał możliwość zaimponowania rozległymi koneksjami wydawcy. W XVIII w. zdarzało się, że tytuł, z reguły w innym języku, czasem w formie rozbudowanej, był powtórzony nad górną ramką. Uzupełniano go także informacjami bibliograficznymi.

4. Informacje o wydawcy, autorze, rytowniku

Kartusz tytułowy z reguły zawierał informacje podstawowe dla mapy – tytuł, autora, sporadycznie wydawcę. Nie zawsze jednak występowały one w tym miejscu łącznie i nie zawsze wyczerpywało to wykazu osób zaangażowanych w produkcję mapy. W rzeczywistości taka lista mogła być dużo większa, a podział ról niekoniecznie był jasno określony.

Ryc. 1. Porównanie frontyspisu książki (B. Cordier, *Catena sexaginta quinque Graecorum Patrum in S. Lucam*, Antwerpia, 1628, Plantin) i mapy (*Pomeraniae Ducatus Tabula*, J. Hondius / W. Blaeu, Amsterdam ok. 1630). Zaznaczono cechy wspólne: tytuł z nazwiskiem autora, adres wydawniczy oraz sygnaturę rytownika

Podobnie jak w książce, gdzie umieszczano autora i wydawcę, a czasem i autora ilustracji (o ile miedziorytnik nie sygnował frontyspisu lub ilustracji w tekście), także na mapie znajdziemy sygnatury i wzmianki o twórcach karty. Jak wyżej wspomniano, w kartuszu z reguły mamy informację o autorze, ewentualnie osobie, która dokonała korekty wcześniejszego rysunku (co miało przydawać dziełu aktualności). Wydawca mógł zostać tu również umieszczony, mógł też, aby nie zaciemniać obrazu autorstwa, być przesunięty ponad dolną ramkę w obrębie treści mapy lub zapisany w innym kartuszu, np. skalowym. W takiej sytuacji mamy tu z reguły również adres wydawcy, ograniczony do miejscowości, a w kartografii francuskiej – nawet do ulicy i numeru posesji. Z jego nazwiskiem łączono tekst przywileju na druk, jeżeli oficyna taki posiadała, co z jednej strony podnosiło prestiż wydawnictwa, z drugiej miało chronić (na ogół bezskutecznie) przed kopiowaniem dzieła przez konkurencję.

Istotną rolę w nadaniu ostatecznego kształtu mapie miał rytownik, od którego zależała jej forma graficzna i jakość przedstawienia szczegółów. Jego nazwisko (czasem tylko skrócona do inicjałów sygnatura) jeżeli już się pojawiało, to albo ponad albo pod rogiem dolnej ramki, opatrzone określeniem *sculpsit* lub *fecit* (także jako abrewiacje *sc.* i *fec.*). Jeżeli właściwy autor był tylko twórcą brudnopisu, to pod jego kierunkiem kolejna osoba wykonywała rysunek mapy w czystorysie; ta sygnowała się określeniem *delineavit* (*del.*).

5. Dedykacje

Oprócz kartuszy tytułowych, na mapach (przede wszystkim niderlandzkich w XVII w.) pojawiają się, z reguły skromniejsze, kartusze dedykacyjne. To również element zaczerpnięty z książki drukowanej. Należy także zastrzec, że oprócz map drukowanych, dedykacje występowały także na mapach rękopiśmiennych oraz wielkoformatowych, malowanych np. bezpośrednio na ścianie. Miało to szczególne uzasadnienie, ponieważ wykonanie mapy na czyjeś konkretne zamówienie niemal zawsze łączyło się z potrzebą podkreślenia udziału zamawiającego w jej powstaniu.

Dedykacja w książce miała metrykę starożytną, była częścią tradycji epistolograficznej⁴. Miała za zadanie uhonorować mecenasa książki, ewentualnie zwrócić czyjąś uwagę, by w przyszłości łaskawszym okiem spojrzął na kolejne inicjatywy autora. Wychwalała jego ród i osiągnięcia, oczywiście w sposób przesadny, ale zgodny z konwencją. Nie mniej istotnym aspektem było podkreślenie przyjacielskich kontaktów z osobą ważną z perspektywy autora. Można też było w ten sposób oddać hołd swojemu mentorowi, naukowemu przewodnikowi, grupie uczonych, instytucji. Dedykacja zatem nie musiała się ograniczać do jednej osoby i nie zawsze grono adresatów stanowiło jedno środowisko. Bywało, że osobną dedykację w ramę książki włączał autor a osobną wydawca. „Literacka dedykacja humanistyczna łączy w sobie niejako trzy rodzaje wypowiedzi: właściwą dedykację, czyli akt poświęcenia komuś dzieła, kunsztowny, prozaiczny lub poetycki list, który prawie zawsze jej towarzyszy, a całość jest właściwie panegirikiem na cześć adresata”⁵. Pomijając ów „kunsztowny, poetycki list”, który ze względu na brak miejsca nie mógł być umieszczany na mapie, wszystkie pozostałe elementy możemy na niej wyodrębnić. Z czasem dedykacja stała się częścią tradycji literackiej, już bez zarysowanych wyżej cech interesowności, swego rodzaju ozdobą książki.

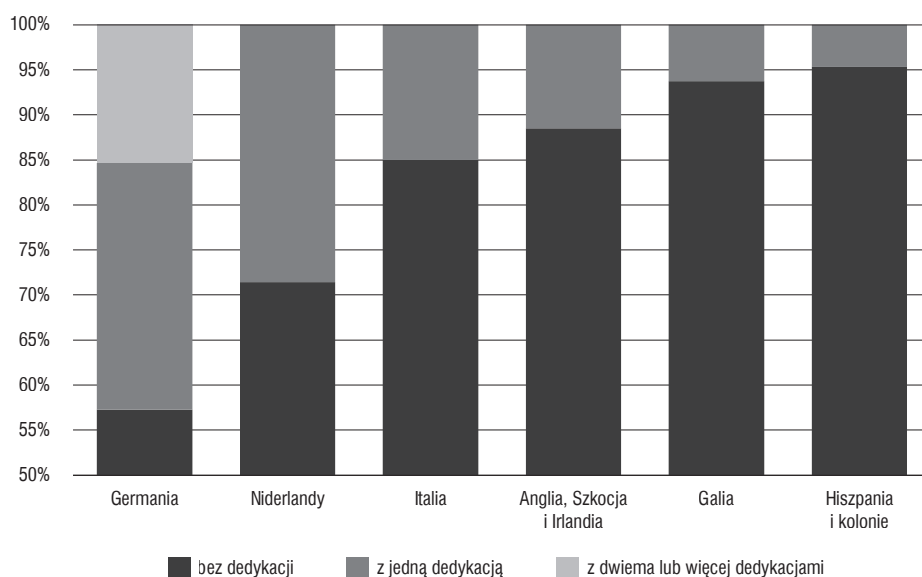
Na potrzeby niniejszych rozważań poddano analizie 488 map zamieszczonych w wielkim, 8-tomowym *Atlas Maior* Joannesa Blaeu’a, wydany w Amsterdamie w 1665 roku. Chociaż mapy zawarte zostały w atlasie, uznano, że mogą stanowić punkt odniesienia dla naszych rozważań mimo wyżej zgłoszonych założeń, ponieważ wszystkie je wydawano także jako mapy luźne i w takiej formie również funkcjonowały na rynku. Mapy w atlasie ułożone zostały geograficznie i dostrzec można pewne prawidłowości właściwe dla charakteru skartowanych regionów:

- Germania (dwa tomy): na 124 mapy – 53 mapy z dedykacjami, w tym 19 z dwiema lub więcej;

⁴ R. Ociecek, *O staropolskich tekstach dedykacyjnych. Uwagi wstępne*, w: *Dedykacje w książce dawnej i współczesnej*, red. R. Ociecek, A. Sitkowska, Katowice 2006, s. 8.

⁵ R. Ociecek, *Dedykacja i inne elementy wprowadzające* w: *Officina Ferraria Walentego Roździeńskiego*, w: eadem, *Studia...*, s. 72.

- Anglia, Szkocja, Irlandia (dwa tomy): na 113 map – 13 dedykacji, wszystkie dla arystokratów;
- Italia: na 60 map – 9 dedykacji, wszystkie albo dla ludzi Kościoła katolickiego albo dla rajców z Amsterdamu, którzy w Italii prowadzili interesy;
- Galia: na 64 mapy – tylko 4 dedykacje dla arystokratów świeckich i kościelnych;
- Niderlandy: na 63 mapy – 18 dedykacji. W przypadku Belgii (Niderlandy hiszpańskie) były to ofiarowania dla osób duchownych, w przypadku Holandii – dla rad i rajców miejskich, a w obu przypadkach – także dla szlachty;
- Hiszpania i jej kolonie: na 64 mapy – ledwie 3 dedykacje.

Ryc. 2. Występowanie dedykacji na mapach z *Atlas Maior* Blaeu'a (oprac. K. Łopatecki)

W powyższym zestawieniu wyraźnie wyróżniają się kraje niemieckie, gdyż prawie połowa map została zadedykowana dla jednej lub więcej osób. Szczególne miejsce mają tu mapy Szlezewiku-Holsztyna (całości i jego fragmentów), wykonane przez Johanna Meyera z Husum. Wszystkie one zostały komuś ofiarowane: urzędnikom dworskim, miejscowej arystokracji, biskupowi Lubeki. Co także istotne, dla Blaeu'a, protestanckiego (kalwinisty) wydawcy z Amsterdamu, nie miało znaczenia, komu dedykowana jest mapa – czy niderlandzkiemu kupcowi czy katolickiemu księciu Kościoła. Tarcia religijne, tak charakterystyczne dla epoki, w tym wypadku na rynku wydawniczym nie miały swego odbicia.

Rysuje nam się zatem ogólny obraz charakteru dedykacji, analogiczny dla dedykacji książkowych: mapy ofiarowywano mecenasom, osobom wpływowym,

od których autor mapy oczekiwał wsparcia dla swojej pracy lub takie wsparcie już otrzymał, w ten sposób wyrażając swoją wdzięczność. Nie pojawiają się w ogóle dedykacje dla innych kartografów, co w dobie intensywnego rozwoju rynku wydawniczego i kapitalistycznych zasad nim rządzących jest zupełnie zrozumiałe⁶.

6. Nietypowy przypadek Eilharda Lubinusa

W kontekście powyższych uwag zupełnie nietypowym zjawiskiem jest zadedykowanie aż trzech kartografików (dwóch map i globusa) uczonemu z Rostocku – Eilhardowi Lubinusowi. W epoce znany był przede wszystkim jako filolog klasyczny i komentator dzieł starożytnych, zaś jego książki wydawano m.in. w Amsterdamie w oficynie Joannesa Janssoniusa, także pośmiertnie. Obecnie kojarzony jest częściej z wielką mapą Księstwa Pomorskiego (1618) oraz o 9 lat wcześniejszą mapą Rugii⁷. Mapa Księstwa miała trzy wydania⁸ w pierwotnej formie mapy ściennej, została także zredukowana do wielkości atlasowej i zamieszczana we wszystkich ówczesnych atlasach (Blaeu, Janssonius) oraz dziełach geograficznych i historycznych (topografia Brandenburgii i Pomorza Matthaeusa Meriana oraz *Theatrum europaeum* tegoż samego wydawcy).

Dla dalszych rozważań kluczowa będzie uwaga, że przygotowanie 12-arkuszowej mapy Księstwa odbywało się w kontakcie z oficyną Hondiusa-Janssoniusa⁹. Lubinus odwiedzał amsterdamskich wydawców; dla ich atlasu rozpoczął przygotowywanie mapy Pomorza, która początkowo, zanim przybrała formę mapy wieloarkuszowej, miała być formatu *folio*. Tutaj rytowano płyty i właśnie w atlasie Hondiusa (a potem Janssoniusa) zredukowana mapa Pomorza i mapa Rugii były najpierw zamieszczane. Z tego środowiska pochodzą też dwie dedykowane Lubinusowi mapy: Czech i Azji.

6.1. Mapa Czech

W 1618 roku została opracowana mapa Czech (ryc. 3), wzorowana na wcześniejszej, zamieszczanej w latach 1570–1641 w kolejnych edycjach atlasu Abrahama Orteliusa mapie Johanna Crigingera¹⁰. Autorem owej przeróbki był

⁶ Wyjątkiem jest mapa Brazylii dedykowana Krzysztofowi Arciszewskiemu, głównodowodzącemu wojsk holenderskich w Brazylii, autorowi map, szkiców i planów bitew z tego obszaru.

⁷ Dla kartograficznych dokonań Lubinusa referencyjną publikacją jest: *Eilharda Lubinusa podróż przez Pomorze*, red. R. Skrycki, Szczecin 2013; o mapie Rugii: E. Jäger, *Die Insel Rügen auf alten Karten. Vier Jahrhunderte Kartografiegeschichte 1532–1885*, Husum 2014, s. 31 n.

⁸ O kolejnych wydaniach zob. R. Skrycki, *Dwa czy trzy? W kwestii liczby wydań wielkiej mapy Pomorza Eilharda Lubinusa*, „Zapiski Historyczne” 3, 2020, s. 129–139.

⁹ Joannes Janssonius był zięciem Jodocusa Hondiusa I a także szwagrem jego dwóch synów – Jodocusa II i Henricusa, z którymi współprowadził oficynę wydawniczą.

¹⁰ Zob.: E. Semotanová, *Atlas der Länder der Böhmischen Krone*, Praha 2004, s. 30–31, poz. 16; M. van der Broecke, *Ortelius Atlas Maps. An illustrated Guide*, Houten 2011, poz. Ort. 101.

Ryc. 3. Mapa Czech P. Kaeriusa (ze zbiorów Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie, nr inw. ZKP/M/K 109)

Petrus Kaerius (Pieter van der Keere), rodzinie związany z oficyną Hondiusa-Janssoniusa¹¹, znany rytownik, autor atlasów i pojedynczych map. Mapa od wersji orteliusowskiej różniła się zmianą kartuszy – tytułowego i dedykacyjnego, oraz dodaniem widoków Pragi i Hradczan, postaci praskich mieszczan, a także aktualizacją tytułu: *Regni Bohemiae Nova Descriptio*. Ponad widokiem Pragi, w lewym dolnym rogu, umieszczono kartusz z dedykacją dla Lubinusa, z opartym o niego satyrem trzymającym herb Czech (ryc. 4). Dedykacja tu umieszczona głosi: „Mężowi najjaśniejszemu, panu Eilhardowi Lubinusowi, w akademii rostockiej świętej teologii doktorowi i profesorowi w sztukach matematycznych biegłemu, ze szczególnej życzliwości mapę tę poświęcam, Petrus Kaerius Flamand”¹². Nie wyróżnia się ona niczym szczególnym na tle innych dedykacji z epoki, nie ma tu także wzmianki o kartograficznych zainteresowaniach adresata. Rok 1618 to co prawda rok wydania mapy Pomorza, jednak ukazała się ona drukiem dopiero w październiku, Kaerius nie musiał jej zatem znać w formie skończonej, niewątpliwie jednak wiedział o przygotowywanych

¹¹ Kaerius był szwagrem Jodocusa Hondiusa I.

¹² Tłum. z łac. Agnieszka Borysowska.

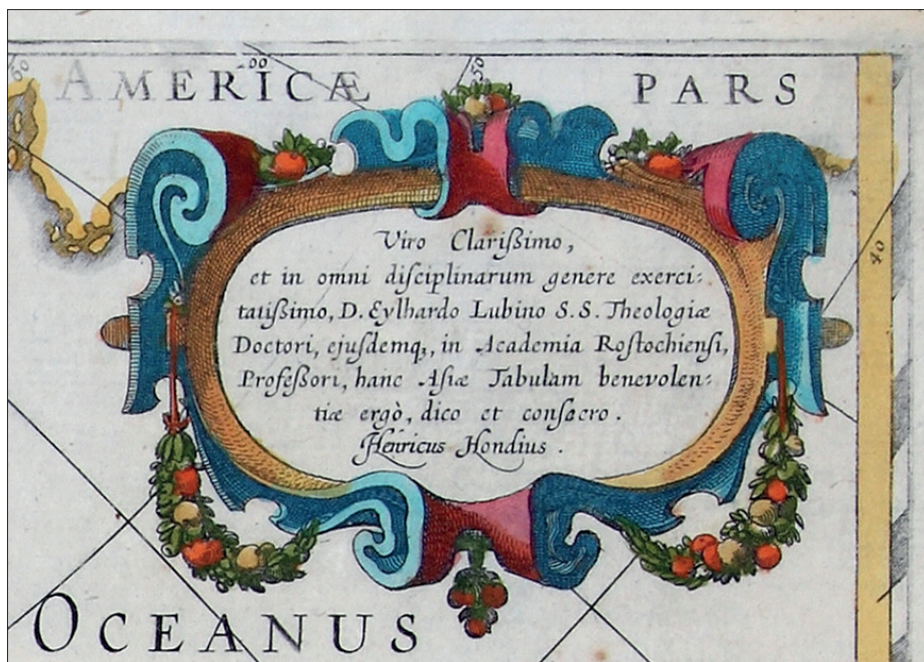
6.2. Mapa Azji

Ryc. 5. Mapa Azji H. Hondiusa (ze zbiorów Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie, nr inw. ZKP/M/K 111)

Kolejnym dziełem, dedykowanym Lubinusowi jest mapa Azji Henricusa Hondiusa z 1631 roku: *Asia recens summa cura delineata Auct. Hanr. Hondio 1631* (ryc. 5). Mapa ta była jednym z kilku wariantów mapy Azji wydawanych od 1606 roku przez tę oficynę, jednak najmniej ozdobnym. Wszystkie inne posiadały rozbudowane bordiury z przedstawieniami postaci i widokami miast lub przynajmniej ozdobne kartusze. W interesującym nas przypadku mapa nie została w owe ozdoby zaopatrzona, jako jedyna została natomiast zadedykowana. Ofiarowanie to, umieszczone w kartuszu w prawym górnym rogu głosi: „Mężowi najznakomitszemu i we wszelkich naukach bardzo biegłemu, panu Eilhardowi Lubinusowi, świętej teologii doktorowi i teź samej w akademii rostockiej profesorowi, tę mapę Azji zyczliwie ofiarowuję i poświęcam. Henricus Hondius”¹³ (ryc. 6).

¹³ Tłum. z łac. Agnieszka Borysowska.

Ryc. 6. Kartusz dedykacyjny na mapie Azji H. Hondiusa

Mapę tę również znamy z dwóch stanów. W 1641 roku bowiem w swoim atlasie zamieścił ją Joannes Janssonius, który z kartusza tytułowego usunął datę „1631” (pozostawiając jednak informację o autorze), a w prawym dolnym rogu przy ramce dodał swój adres wydawniczy: *Amstelodami, apud Ioannem Ianßonium*.

6.3. Globus Ziemi

Jednak najciekawszym zabytkiem kartograficznym, dedykowanym rostockiemu uczonemu, jest globus Ziemi Johanna de Rama (ryc. 7). Znajduje się on obecnie w Deutsches Museum w Monachium (sygn. 77654). W umieszczonym na południe od Nowej Gwinei kartuszu znajdziemy dedykację: „Wielce dostojnemu i niezwykle uczonemu panu Eilhardowi Lubinusowi doktorowi teologii i profesorowi na czcigodnej Rostockiej Akademii Naukowej życzliwemu przyjacielowi ofiarowuje i dedykuje Joannes de Ram”¹⁴ (ryc. 8).

Z tekstu wynika, że de Ram dedykował swoje dzieło „przyjacielowi” – tyle że Lubinus zmarł w 1621 roku, zaś autor globusa urodził się w roku 1648 (zm. w 1693), nie mogli się zatem znać. Sam globus datowany jest na ok. 1690 rok.

¹⁴ Tłum. z łac. Agnieszka Borysowska.

Ryc. 7. Globus Ziemi J. de Rama (ze zbiorów Deutsches Museum w Monachium, sygn. 77654)

Zatem zarówno w przypadku mapy Azji, jak i globusa, mamy do czynienia nie tylko z nietypowym adresatem dedykacji, ale i z ofiarowaniem pośmiertnym. O ile w przypadku Hondiusa sprawa jest stosunkowo prosta do wyjaśnienia – obaj uczeni się znali, a data wykonania mapy pokrywa się z dziesiątą rocznicą śmierci Lubinusa¹⁵, o tyle w drugim przypadku nie można postawić wiarygodnej hipotezy. Można założyć, że de Ram znał globus Rostockiego uczonego (wiadomo, że taki globus Lubinus wykonał, jednak do naszych czasów się nie zachował) i inspirował się nim przy wykonywaniu swojego. Tyle że nie był to jedyny globus w dorobku de Rama – skąd więc dedykacja dla od dawna nieżyjącego kartografa? Jeżeli globus powstał w 1691 roku, w grę może wchodzić uhonorowanie Lubinusa w okrągłą, siedemdziesiątą rocznicę jego śmierci. To z kolei wskazywałoby na wielkie i niezależne od czasu poważanie, jakim cieszył się w środowisku amsterdamskich kartografów.

¹⁵ Zapewne z podobnego powodu (20-lecie śmierci Lubinusa) w 1641 r. użył jej w atlasie Janssonius.

Ryc. 8. Kartusz z dedykacją na globusie J. de Rama

Nieco wyjaśnienia może dać inne odczytanie łacińskiego terminu *amator*, użytego w dedykacji. Może ono bowiem oznaczać nie tyle „przyjaciela” co „czciociela”. W tym wypadku de Ram stawiałby się w roli admiratora rostockiego profesora i, w pewnym sensie, jego ucznia. To z kolei dawałoby nam pojęcie o tym, jak wielkie, wpływowe i uznane było kartograficzne dzieło Eilharda Lubinusa w epoce.

Literatura

- Autorów i wydawców dialog z czytelnikami*, 1992, red. R. Ocieczek, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Broecke M. van der, 2011, *Ortelius Atlas Maps. An illustrated Guide*, Houten: Hes & De Graaf Publishers.
- Burkhardt J., 2009, *Stulecie reformacji. Między rewolucją medialną a przełomem instytucjonalnym*, Warszawa: Wiedza Powszechna.

- Eilharda Lubinusa podróż przez Pomorze, 2013, red. R. Skrycki, Szczecin: Zamek Książąt Pomorskich.
- Jäger E., 2014, *Die Insel Rügen auf alten Karten. Vier Jahrhunderte Kartografiegeschichte 1532–1885*, Husum: Druck- und Verlagsgesellschaft.
- Ocieczek R., 2002, *Dedykacja i inne elementy wprowadzające* w Officina Ferraria Walentego Roździeńskiego, w: też, *Studia o dawnej książce*, Katowice: Wydawnictwo Gnome.
- Ocieczek R., 2002, *O różnych aspektach badań literackiej ramy wydawniczej w książkach dawnych*, w: też, *Studia o dawnej książce*, Katowice: Wydawnictwo Gnome.
- Ocieczek R., 2002, *Rama utworu i rama literacko-wydawnicza książki*, w: też, *Studia o dawnej książce*, Katowice: Wydawnictwo Gnome.
- Ocieczek R., 2006, *O staropolskich tekstach dedykacyjnych. Uwagi wstępne*, w: *Dedykacje w książce dawnej i współczesnej*, red. R. Ocieczek, A. Sitkowska, Katowice: Wydawnictwo Gnome.
- Semotanová E., 2004, *Atlas der Länder der Böhmischen Krone*, Praha: Verlag Aleš Skřivan.
- Skrycki R., 2020, *Dwa czy trzy? W kwestii liczby wydań wielkiej mapy Pomorza Eilharda Lubinusa*, „Zapiski Historyczne”, 3, s. 129–139.
- Szwejkowska H., 1983, *Książka drukowana XV–XVIII wieku. Zarys historyczny*, Wrocław – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

The map as a book. On the publishing frame, dedications and the unusual case of Eilhard Lubinus

Radosław Skrycki

Uniwersytet Szczeciński

Instytut Historyczny

ORCID 0000-0002-6710-4774

E-mail: radoslaw.skrycki@usz.edu.pl

Summary: Editions of maps in the 16th and 17th centuries were attempts to transfer the principles of the book to the needs of cartography. This applied not only to the atlas but also to the composition of a single map. This transfer comprised the use of the so-called literary publishing frame, which in the book consisted of texts accompanying the main text, including the dedication.

Dedications on maps took various forms, more or less elaborate and graphically ornate. They were addressed to the same audience: patrons, rulers and the wealthy, of whom the author of the map was in some way dependent. In almost all cases, they used similar language or structures. In addition to the dedication, the map also adopted other elements of the publishing frame: an ornamental frontispiece (title cartouche), the publisher's address, and the table of contents (map legend). As with a printed book, sometimes all of these elements were present, and sometimes only some of them.

Among the dedications on the maps, statements addressed to cartographers are essentially absent. The map could be dedicated to a patron (real or potential) but not to a "competitor" for the patron's favour. Therefore, a set of cartographic artefacts of various authors from the Amsterdam circle dedicated to Eilhard Lubinus, the author of the maps of Rügen and the Duchy of Pomerania, appears to be quite unique. They include maps of Bohemia by Petrus Kaerius, Asia by Henricus Hondius, and a globe of the Earth by Johannes de Rama. As regards Johannes de Rama, there is also the issue of dating and authorship of a work that was probably written long after Lubinus' death. The fact that works were dedicated to Lubinus, while their subject matter was in no way related to his cartographic interests or background, remains an additional mystery. It seems that at least in one case a friend was to be honoured – Lubinus knew Hondius, and the map of Asia was created exactly 10 years after the Rostock scholar's death.

Keywords: history of the book, history of printing, map of Pomerania by Eilhard Lubinus, dedications in books
